

merglingen (1); vejret tillige med sæd og græs kan den give et dueligt kvægfoder (1810; 2).

Planten er blevet anvendt til at farve uldtøj gult, således på Bornholm (o. 1800; 3), garnet blev kogt i alun og derefter med kurvblomsterne (Jylland; 4). O. 1880 brugte man den især til smørfarvning (5); blomsterne farver rød-gult (6). Man kan brænde brændevin af frøene (o. 1800; 7).

Apotekerne fører ikke denne plante, men blomster og frø skal kunne hjælpe for gulsot, de bruges dog ikke »af forstandige husfædre i købstæderne« (1648; 8).

LITTERATUR: (1) 830 12,1889,41; (2) 675 8,457; (3) 234 1793,XXIV; 576 4,1799,403; 92 35,1957,74 (1745); 834 1804,37; (4) 228b 1,105; (5) 510 2,30; (6) 946 13; (7) 57c 1,1808,416 og 2,1810,466; (8) 697 201f.

Guldblomme, *Arnica montana*

25–60 cm høje, klæbrigt hårede stængler med mange ovale grund- og få aflange stængelblade bærer 1–3 store orange-gule kurve. Hele planten har en karakteristisk lugt. Alm. på jyske heder, skovbakker og høje enge, i krat, sjældent på øerne.

Guldblomme 1648ff (= -blomst), *volverlej* 1619 ff fra tysk wolf = ulv, efterledet har uvis betydning, jf. *ulveurt* 1648, 1721, dyrenavnet henyder til en lignende plantes giftvirkning. *Engelurt* 1648: planten skal være fundet først af engle, som viste menneskene dens lægekræfter, *munkeurt* 1661, se hvid okseøj; *hestebloomme* (= -blomst) 1772, 1802, forledet sigter vel til det grove udseende; *Sankt Hansblomst* 1789 efter blomstringstiden omkring 24/6; *nyseblomst* 1793ff; Sønderjylland, Øjylland o. 1850, de knuste blomster stukket i næsen fremkalder nysen; *stærkmandsurt* 1806–34, *tobaksurt*, *tobaksblad-leger* Mors 1811, Århusegnen o. 1870, de tørre blomster er anvendt som tobakserstatning; *kokhoved* 1793ff, Jylland kok = hane, men her måske i betydningen 'klump', idet den ikke udspungne kurv af børn blev brugt til at »slå kæmpe« med, sml. vejbred s. 76, *kokurt* 1820, M og Øjylland 1800-t; *kokleger* 1800-t VJylland, om efterledet se engelskgræs bd. 3, *kokøjne*, -rose, -blomst, -hvorre Jylland, *kovling* VJylland, Salting 1820, se kabbeleje bd. 2; *slag-*, *stødblomst* o. 1870 efter medicinsk anvendelse (se nedenfor); *arnika*, *anikke*, *arnikke* etc. slutningen af 1800-t ff.

Tobaksurt, *vild tobak*, *tobaksrose* og *snustobaksblomst* Slesvig, Sønderjylland, SVJylland o. 1870ff, *fnysblomme* Slesvig o. 7900, *nyseurt* Djursland 1880; *storkerose* SVJylland o. 1870ff, se engkarse bd. 2, *trolldurt* Øjylland slutningen 1800-t og *røvrose* Varde o. 1870 er nedsættende, sidste navn lød måske oprindeligt ræverose; *gammelmand*, *gammelmandshoved* 1895, Himmerland.

LITTERATUR: 689 1,127–30; 697 1648,200; 328c 14; 631b 1944,25; 512 3,1895,250; 634 17473 (Slesv.).

LÆGEMIDLER

Simon Paulli 1648, 200, 254: »Bønderne her i disse lande... mener den skal være god imod [alt] ondt eller bedre end guld«, urten er »meget gavnlige og såre bekvem til at bortjage mange, ja næsten utallige sygdomme«; bønderne o.a. har af erfaring lært at drikke et afkog for at løse blodet og beskytte sig mod de sygdomme, der skyldes et størknende blod.

Den blomstrende urt og kurvene er anført i farmakopeen 1772; planten har opløsende og nervestyrkende egenskaber (1806; 1). Ølafkog drikkes mod hovedsmerter, sting og værk i lemmerne, trykken for brystet (o. 1700; 2), panden bades med arnikatinktur (alkoholudtræk) for hovedpine (3). Laust Glavind (d. 1891) i Holstebro rådede at indgive patient med sindssygdøm hørfrø og guldblomme i øl (4); o. 1880 blev blomsterne anvendt som oplivende middel for nervefeber og lamhed (5), et udtræk bruges nu mod nervøse lidelser (6).

Blomsterne lagt på smertende tand får de gnævende »orm« til at falde ud (1795; 7); en te der-

Guldblomme var en helsebringende urt imod alskens sygdomme. Folkekalender for Danmark, 1864.

af tages som afføringsmiddel (1619; 8) og drikkes af sterile kvinder (o. 1920, Tolne Vendsyssel; 9), mod gigt indtages teen og de afkogte blomster bruges som omslag (10), for hold i ryggen et ølafkog (NJylland 1743; 11), øldekot af roden er et husråd mod gigt og værk i lemmerne (Jylland; 12), gigt, kløe og håraffald (ØMøn; 13). Planten indgår i opskrift mod stærk hoste og brystmerter (1614; 14) og et vinafkog mod hoste (15), på Vardeegnen bruges en te af *kokleger* meget mod forkølelse (o. 1890; 16).

Patient med syge øjne skulle tage de tørre blomster som snus og blev så helbredt af den forvoldte nysen – iflg. en klog mand i Katstrup ved Skanderborg (17).

Øldekot som drik fordeler blodet og læger efter fald og kvæstelser (1761; 18), udtræk med kogende vand er drukket for indvortes kvæstelser efter fald, slag eller forløftelse (1619; 8), teen anvendes meget til badning af hævelser, sår og rifter (Sønderjylland, SVJylland; 20), som drik skal den virke lige så smertestillende som opium og morfin (Assing VJylland o. 1900; 21). Børn samler et stort forråd i juni; blomsterne sættes på brændevin og denne hældes på hudafskrabninger, rifter o.a. åbne sår (Slesvig o. 1900; 22). »Vi lagde blomsterne i en krukke eller stort glas, der blev fyldt så megen brændevin på, at de var helt dækket, og efter 3–4 uger kunne den afsiede vædske bruges til badning af sår, rifter, slag hos både mennesker og dyr« (Bolderslev Sønderjylland; 23); bulne steder, forstuvninger, ømme hænder, væskende snitsår, gigt- og ledsmarter, udslæt bader eller gnider man med brændevinsudtrækket – det er nærmest et universalmiddel (Sønderjylland; 24). Et spirituøst udtræk (arnikatinktur, -dråber) af de tørre blomster, undertiden blandet med blyvand, anvendes stadig til pensling og omslag på forstuvninger, hævelser (buler), stød- og snitsår, blå pletter, insektstik m.m., et præparat af drogen indgår i hudcreme (25). Man har altid et forråd af blomsterne, der kogt lægges på hårdt slag, afkoget på frostsår (nordlige Vendsyssel o. 1910; 26), den kogte urt bindes på betændelser (Silkeborgegnen o. 1870; 27), de tørrede blade benyttes meget som varmt omslag på hævelser, værken- de led, stød osv. (SVJylland; 28), heksekud (Thy; 29), blomsterne indgik i klog mands »fordelende urter« på åreknuder (ØFyn; 30), patient med forstuvet arm skal tage arnikadråber på et stykke sukker og gnide stedet med dråberne blandet i brændevin (VJylland o. 1870; 31). – Blomsterne føres på apoteker.

Guldblomme anbefales 1802 mod hestens kryds-

lamhed, engbrystighed, kuller, forfangenhed efter forkølelse, krampe, sort stær, hoste, blodgang (dysenteri), diarré, miltbrand, koldbrand (32), vandudtræk indsprøjtet i blodet virker urindrivende og fremskynder pulsrytmen (1805; 33). Planten nævnes blandt midler for hestens lunge- og leversygdomme, tillige med »gule urter« (okseøj?) bindes den på dens mundbid for fibel (34); anvendes mod forfangenhed og blodforgiftning (Himmerland o. 1900; 35), dekot af blomsterne bruges som rensende og lægende omslag på sår og hævede ben (36), bladene på dens betændte sår, man indgiver også guldblommeste (Vendsyssel o. 1910; 26). Bestanddel af »blodrensende latværge« mod skabies (1786; 37).

Et udtræk læger køers asteni = kræftsløshed (1805; 33); blomsterne indgår i midler for kvægstopen medio 1700-t (SFyn; 38) og kælvningsfeber (første halvdel af 1800-t; 39). Jyske hede-bønder gav køerne *kokhovedvand* for *rønd* = råddenskab, klog kone i Avlum gav koen et afkog for at få den i brunst eller før den førtes til tyren, så skulle den nok blive med kalv (40), dette blev forsøgt også i Vendsyssel og med godt resultat (9); te af blomsterne uddriver brudte knogler og efterbyrden af køer, som kælvner første gang (1802; 32), dermed bader man mod kvægets yversyge (Vardeegnen; 16).

Blomsterne anvendes mod dødkuller hos heste og kvæg (o. 1880; 5), som omslag på husdyrs forstuvninger (ved Ringkøbing; 41) og smertende led (Himmerland o. 1890; 42); lam hund får *volverlejte* (Vendsyssel o. 1920; 9).

LITTERATUR: (1) 398 1806,766 og 1821,867; (2) 488 o 212; (3) 488 o 234; (4) 328f 1,94; (5) 510 1, 1877,94; (6) 599b 1,69 jf. 227 1908,285 og 1934,513; 37 1934,235; (7) 82 101; (8) 902i; (9) 634 18647; (10) 488 o 134; (11) 378 10,1918,128 (Fjends h.); (12) 228e 2,292; 161 1906/23:2615 (1878); (13) 161 1906/23:625; (14) 902f; (15) 328f 1,202; (16) 634 12143; (17) 830 5,72; 934 2055 (1929); (18) 696 61; (19) 258 1937,100f; (20) 634 12358 (Roager o.1900), 12143 (Vardeegnen o.1890); 328e 118; (21) 634 19088; (22) 634 13473/11, 16683/25f; (23) 634 14874; (24) 161 1906/23:3091,3135 (Jyndevad); 634 12022,15446, 17477 m.fl.; 342 28,1934,38; (25) 304 338; 908 5/7 1949; 599b 1,69; (26) 634 17647; (27) 328c 14; (28) 854 20,1958,80; (29) 634 17630; (30) 107 1948; (31) 328f 2,206; (32) 667 3,48–68; (33) 969e 4,109–26; (34) 83 43,59; (35) 634 19701; (36) 634 11500 (SJyll.); (37) 13620 (Vends. o.1900); 854 20,1958,80 (SVJyll.); (38) 83 125; (38) 249 4,1909–11,568; 875 1919,48; 277 1, 1939–41,370; (39) 83 260; (40) 328c 118; 572 39,1927 –28,401; (41) 342 28,1934,38; (42) 634 18537.

Guldblomme i koens foder skulle sikre et godt resultat, når den blev trukket til tyren. Tegning af Th. Philipsen fra Saltholm med titlen »Tyregale køer«.

TOBAKSERSTATNING, FARVNING

Bladene ryges som tobak og anvendes til nysepulver (1806; 1), tørrede blade og blomster blandes i tobakken, men man kan også købe et tobaksmærke, der som planten hedder Gammelmand (Mors o. 1850; 2). Adskillige jyske hede-bønder brugte de tørrede blomster som billig snus (3), det skulle ellers give en så voldsom nysen, at den vanskeligt lod sig standse (Viborgegnen o. 1870; 4). Børn samler *frueblomster* og stikker lidt af dem op i næsen, så de kommer til at nyse (Slesvig o. 1900; 5).

Blomsterne bruges til gulvarvning (Avlum VJylland o. 1875; 6).

LITTERATUR: (1) 398 1806,766 og 1821,867; (2)

634 12144; (3) 328e 118; (4) 783b; (5) 634 13473/13;

Morgenfrue, *Calendula officinalis*

Enårig 30–40 cm høj kirtelhåret plante med ægformede eller aflange, helrandede blade og store smør- eller orangegule kurve.

Hjemmehørende i Sydeuropa; var også for 300 år siden en almindelig prydblade i vore landby- og købstadshaver (1); den skal sås og omplantes og frøene indsamles i fuldmåne (1647; 2), i Harboøre NVJylland o. 1870 er det den eneste såede haveblomst, som kan trives og blomstre (3).

Så fulde af sol og landlig sundhed, så glinsende